

Леонід Панасюк*Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)***Ідеологія «Русского мира» і українська мова (імперська доба)**

В статті розглядається стан української мови крізь призму становлення та розвитку «Русского мира» часів Російської імперії. Розкривається зміст російського геополітичного концепту – ідеології «Русского мира», що своїм культурним підґрунтям має російську мову та російську культуру.

Підкреслюється, що московська мова та відповідна культура були відсутні на українських теренах за часів Литовсько-Руської державності та в Речі Посполитій.

В статті зазначається, що найзначнішим підґрунтям поширення української мови є державна форма організації суспільства. Національно-культурне піднесення в Україні дало можливість стати на шлях створення та розвитку національної державності, що відкривало нові можливості для розвитку української культури та мови.

Здійснено огляд розвитку української мови в політичній, освітній та релігійній царинах. Розкрито значні здобутки українства на шляху збереження русько-української культури в боротьбі з «латинським світом» внаслідок створення національної мережі народних освітніх закладів: братських та козацьких (січових), а також монастирських та церковно-парафіяльних шкіл, в яких вагоме місце відводилось українській мові.

Автор відзначає чільне місце народної мови в межах конфесійної практики, перекладу релігійних текстів та україномовної проповіді, адже це значно піднімало престиж народної мови в суспільстві та православному світі.

Показано, що становлення московсько-російської державності безпосередньо пов'язане з формуванням світопростору «Русского мира» – експансіоністська політика «збирання руських земель», іменування московських царів себе як «государів всея Руси», впровадження в життя ідеї «Москви як Третього Риму» тощо.

Пропонується аналіз впливу уніфікаційної політики Російської імперії в політичній, релігійній та освітній сферах суспільного життя, за якої було повністю витіснено українську мову з адміністративно-політичного вжитку внаслідок ліквідації козацької автономії (Гетьманщини); з церковної сфери внаслідок витіснення народної мови з богослужбової практики; з освітньої сфери через створення та формування імперської освітньої системи, що призвело до вкрай низького рівня освіти серед українців.

Підкреслюється, що формування світопростору «Русского мира» унеможливило вільний розвиток народів Російської імперії, особливо близькоспоріднених мовно й культурно українців та білорусів.

Ключові слова: ідеологія, «Русский мир», українська мова, Російська імперія, уніфікація, асиміляція.

Leonid Panasiuk*Borys Hrinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)***The Ideology of the “Russian World” and the Ukrainian Language (Imperial Period)**

The article examines the state of the Ukrainian language through the prism of the formation and development of the «Russian world» of the times of the Russian Empire. The content of the Russian geopolitical concept – the ideology of the «Russian world», which is based on Russian language and Russian culture – has been revealed.

It is emphasized that the Moscow language and the corresponding culture were absent on Ukrainian territory during the Lithuanian-Russian statehood and the times of the Commonwealth.

The article notes that the most significant basis for the spread of the Ukrainian language is the state form of society organization. National and cultural rise in Ukraine provided an opportunity to embark on the path of creation and development of national statehood, which opened up new possibilities for the development of Ukrainian culture and language.

The development of the Ukrainian language in the political, educational and religious spheres is examined. Significant achievements of Ukrainians in preserving Rus-Ukrainian culture in the struggle against the «Latin world» due to the creation of a national network of public educational institutions have been revealed; the following institutions were created: fraternal and Cossack (Sich), as well as monastic and church-parish schools, in which the Ukrainian language played an important role.

The author emphasizes the prominent place of the folk speech within the confessional practice, translation of religious texts and Ukrainian-language sermons, because it significantly raised the prestige of the folk speech in society and the Orthodox world.

It is shown that the formation of Moscow-Russian statehood is directly related to the formation of the world space of the «Russian world» – the expansionist policy of «gathering Russian lands», naming Moscow tsars as «sovereigns of all Russia», implementing the idea of «Moscow as the Third Rome», etc.

An analysis of the influence of the unification policy of the Russian Empire in the political, religious and educational spheres of public life, under which the Ukrainian language was completely pushed out of administrative and political use due to the liquidation of the Cossack autonomy (Hetmanate), of the church sphere as a result of the displacement of the folk speech from liturgical practice, of the educational sphere through the creation and formation of the imperial educational system, which led to an extremely low level of education among Ukrainians is proposed.

It is emphasized that the formation of the world space of the «Russian world» made it impossible for the peoples of the Russian Empire, especially Ukrainians and Belarusians who were the closely related linguistically and culturally, to develop freely.

Keywords: *Ideology, «Russian World», Ukrainian Language, Russian Empire, Unification, Assimilation.*

Визначення проблеми.

«Русский мир» розглядається передусім як сучасний ідеологічний феномен, що спирається на російську мову, російську культуру (Неймарк, 2015, с. 92–93). Однак потребує прискільки уваги його становлення й розвиток в контексті формування власне великоросійської державності та російської культури – з одного боку, та співіснування із сусідніми культурами, зокрема – українською, з іншого; а, отже, спрямовує наукові пошуки вглиб віків, що й визначило мету дослідження.

Аналіз дослідження та публікацій.

У річищі формування «Русского мира» відбувалось становлення наук про мову в Російській імперії, де близькоспорідненим мовам (українській та білоруській) відводилось місце етнографічних діалектів, однак О. Потебня вперше підняв питання про вивчення явищ мови в екстралінгвістичному, головню – етнічному та соціально-культурному аспектах (Потебня, 1989, с. 54). Ним були здійснені спроби вирішення проблеми взаємовідносин мови та культури, згубні ж наслідки денаціоналізації в процесі послаблення зв'язку зі своєю культурною спадщиною, вважав дослідник, спричиняють до втрати мови (Потебня, 1992, с. 73).

Попри значний внесок вітчизняної соціогуманітаристики у вивчення та збереження української мови, потрібно відзначити тих дослідників, які здійснювали свою діяльність в імперських умовах. У другій половині XIX ст. плідно працювали видатні українські мовознавці: П. Житецький, К. Михальчук, М. Сумцов тощо. Зокрема, К. Михальчук уклав першу діалектологічну карту української мови. Видатний український етнограф,

фольклорист і літературознавець М. Сумцов залишив близько 800 наукових праць з українського мовознавства, літератури і фольклору.

Основний матеріал.

Починаючи аналіз впливу «Русского мира» на українську мову, культуру та національний розвиток загалом, потрібно чітко визначити хронологічні межі розвідки, початком яких є події, пов'язані з Визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького. Зрозуміло, що за Литовсько-Руської доби, котра охоплює період від 1320 до 1596 року, а тим більше – в Речі Посполитій, – годі говорити про поширення московської мови та культури на українських землях.

Україна-Русь, підкреслює О. Ткаченко, ніколи не була відсталою, напівдиквою провінцією, відомо багато (цілком об'єктивних) свідчень мандрівників, що відвідували Україну, які висловлювали захоплення поширенням тут (навіть серед жінок) письменності (Павло Алепський, XVII ст.) і пізніші (уже з початку XVIII ст.) дорожні враження мандрівників-іноземців, які порівнювали Україну (на противагу тодішній Росії) із країнами Європи за цивілізованістю, ввічливістю, охайністю, порядком, що панував тут навіть серед селян (Ткаченко, 2006, с. 93).

Наприклад, в Гетьманщині на середину XVIII ст. налічувалося понад 1 тис. шкіл, причому кожна сільська школа з українською мовою викладання припадала в середньому на 746 душ, що значно перевищувало відповідний показник по Росії (Гуржій та Чухліб, 1999, с. 145), де у 1782 р. нараховувалось лише 8 народних шкіл, в яких навчались 518 учнів, а на кінець

століття – 288 шкіл та 22 220 учнів (без урахування різних форм приватної освіти) (Гуркіна, 2001, с. 15).

Українці спромоглися створити потужну освітню мережу, очолювану Києво-Могилянською колегією, що доволі ефективно протистояла ополяченню та окатоличенню широких верств населення. До неї варто віднести братські школи, де навчання проводилось церковнослов'янською і книжною українською мовами (Сімонок, 1998, с. 25) та козацькі (січові) на вільних від польського впливу землях, а також монастирські й церковно-парафіяльні. До речі, у братських школах було вперше впроваджено граматику церковнослов'янської мови «Грамматика славенская», яку в 1618–1619 рр. написав видатний вчений Мелетій Смотрицький. Згадана граматика слугувала нащадкам майже впродовж століття як зразковий посібник у навчанні грамоти (Дроб'язко, 1997, с. 20).

Внаслідок національно-культурного розвою другої половини XVI ст. українська мова стає мовою літератури та освіти, активно використовується в межах конфесійної практики, що підвищує її статус, призводить до повноцінного функціонування як мови літературної. Українська церква того часу, пише І. Огієнко, пишлася церковною проповіддю живою народною мовою, чого не знала церква Московська. Активно поширюється діяльність з перекладу релігійних текстів на живу українську мову (Огієнко, 2007, с. 133–134). Значне українське піднесення дало можливість не лише протистояти «латинському світові», а й з XVII ст. стати духовно-культурним центром православно-слов'янського світу, втілюючи в життя ідею «Київ – другий Єрусалим».

І, нарешті, найбільше можливостей для політичного, соціального і культурного поширення й розвитку українська мова могла набути внаслідок формування та утвердження української державності, адже внутрішня адміністрація козацької держави – як тільки вона була утворена – не допускала втручання з боку Московії (Когут, 1996, с. 66), – зрозуміло, що мовою української вертикалі влади була не польська та не російська мова.

Разом з тим, від другої половини XVII ст. форми взаємодії України й Московського царства почали різке змінюватись внаслідок експансіоністських прагнень «збирання руських земель» (вже з кінця XV ст. московські князі почали називати себе «государями всея Руси», доводячи власні претензії на спадок Київської Русі та провокуючи загострення відносин з Великим князівством Литовським і Коронаю Польською), зокрема, на підставі ідеї «Москви – Третього Риму», яка починає активно продукуватися саме напередодні Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Після Андрусівського мирного договору 1667 р. та Вічного миру 1686 р. Україна опинилась розколотою територіально, політично і культурно, а національні прагнення української еліти зосередились на збереженні козацької автономії, що значно спрощувало уніфікаційні наміри Росії. Від Петра I до Катерини II Україна зазнала поступового й неухильного нівелювання адміністративно-правових та соціокультурних відмінностей, яке призвело до повної інтеграції у світопростір Російської імперії, «Русского мира» і не могло не вплинути на занепад української культури й мови внаслідок витіснення адміністративно-політичної та релігійної сфер, а також до значного звуження її можливостей як засобу соціальної комунікації.

А. Погрібний зазначає, що саме за Березневими статтями, в 1658 р. московські війська разом із своєю мовою вперше чисельно прибули в Україну (Погрібний, 2003, с. 41). А згодом, у 1763 р. в Гетьманщині було 6 стрілецьких, 2 драгунських і 8 піхотних полків; загалом – 19 981 чоловік, що потребували 902 офіцерських і 10 556 солдатських квартир. Якщо брати до уваги той факт, що в Гетьманщині було лише 29 025 міських і сільських господарств, де могли стояти війська, то виходило, що на кожні три господарства припадало два російські солдати або по дві офіційні квартири на кожні п'ять господарств (Когут, 1996, с. 104–105). Таким чином накидались активні мовні контакти українського населення і представників збройних сил Російської імперії, що чітко визначало домінуючий статус однієї та підлеглий – іншої мови.

В контексті складних міжконфесійних відносин в Україні XVI – XVII ст., які визначались наслідками Люблінської унії та активним наступом католицизму, Українська православна церква (Київська митрополія), котра до 1686 р. залишалася в якості автокефальної (екзархату) помісної церкви Константинопольського Патріархату, після розколу 1458 р. на Київську та Московську митрополії (не маючи з останньою ніяких відносин з того часу), змушена була звернутися за підтримкою. Від 20-х рр. XVII ст. стосунки між православною верхівкою українського духовенства та російськими урядовими і церковними колами набрали політичного відтінку, а з переходом Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарху, церква була фактично виключена з національно-формуючих факторів і перетворювалася на знаряддя денационалізації (Горбаченко, 2001, с. 54).

Вже у 1627 р. Московський патріарх Філарет видав перший указ, який забороняв українське письменство, не допускав поширення друкованих книг українською мовою (Степаненко, 1998, с. 115). З кінця XVII ст. заборонна політика російського уряду була спрямована на уніфікацію церковних відмінностей, в першу чергу – мовних:

1720 р. – Указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які потрібно «для повного узгодження з великоросійськими, з такими ж церковними книгами справляти..., щоб ніякої відмінності й особливого наріччя в них не було».

У 1721 р. – Петро I скасував Московський патріархат, замінивши його державною структурою – Святійшим Синодом, цілковито підпорядкованим царській владі, який того ж року отримав необмежені права контролювати книговидавничу діяльність, пильно слідкувати за «особым наречием» (мається на увазі українська мова).

У 1726 р. – указ Петра I був підкріплений постановою Св. Синоду: «Впредь, какия церковныя книги когда печататься будут (на Україні), велеть накрепко смотреть, дабы всё правописание в литерах и в просодиях (наголосах) происходило против (згідно) великороссийских печатей...».

1769 р. – указ московського Св. Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг. Того ж року Російською православною церквою заборонено друкувати та використовувати український «Буквар».

1784 р. – Київський митрополит С. Миславський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правила службу Божу «голосомъ, свойственным русскому наречию».

1786 р. – виданий царський указ про запровадження спеціальної духовної цензури для книг релігійного й філософського змістів.

Уніфікаційна політика Москви в релігійній сфері після секуляризаційних заходів Катерини II 1786 р. призводить до того, що богослужбові відправи здійснюються з російською вимовою, а проповіді виголошуються лише російською мовою. Всі національні особливості української церкви послідовно знищувались. Синодальний устрій російської церкви, що зберігався 197 років (1721–1918 рр.) надовго перервав природні мовні процеси, які відбувались на українських землях. Перетворивши Російську православну церкву (РПЦ) на інструмент державної політики та засіб формування «Русского мира», правлячі кола Росії реалізовували з її допомогою триєдине гасло «самодержавство, православ'я, народність».

Кардинальних змін зазнала українська мова в освітній царині. Найзначніші російські реформатори – Петро I та Катерина II – фактично знищили національну освіту в Україні, а за наказом останньої від 1765 р., російську мову уведено як офіційну, згодом вона стала мовою викладання (Сірополко, 2001, с. 145). З 1784 р., після Указу 1763 р. про заборону викладання українською мовою, викладацька діяльність у Києво-Могилянській академії здійснюється російською.

Запровадження кріпосного права призвело до закриття існуючих шкіл, значного занепаду освіти в Україні. Селянські діти, тим більше діти кріпаків, позбавлялися права навчатись в школі.

У 20–50-х рр. XIX ст. уряд став широко втілювати в життя становий принцип освіти, за яким найнижчі верстви населення не допускались до середньої та вищої ланок

освіти – гімназій і університетів.

Саме з 30-х рр. XIX ст. в Російській імперії починає здійснюватися освітня політика під керівництвом міністра освіти С. Уварова, що ідеологічним підґрунтям мала принципи «православ'я, самодержав'я, народність» (Гуркіна, 2001, с. 18–19).

Основними етапами включення українців до світопростору «Русского мира» за допомогою освітньої політики варто визначити наступні заходи:

1863 р. – Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою.

1864 р. – Статут початкової школи: навчання має провадитись лише російською мовою.

1876 р. – Указ Олександра II (Емський указ) про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур «малороссийским наречием». заборону друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури, в яких наказано не допускати жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису. Заборонялися також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою!

1881 р. – заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

1892 р. – заборона перекладати твори з російської мови на українську.

1908 р. – Указом Сенату Російської імперії українськомовна культурна й освітня діяльність оголошена шкідливою, бо «може викликати наслідки, що загрожують спокоєві і безпеці».

1914р.–заборонавокупуванійросійською армією Галичині та на Буковині друкування книг, газет і журналів українською мовою, розгром товариства «Просвіта», гоніння на Українську Церкву.

Відтак, аналізуючи результати такої політики, більшість дослідників відзначають вкрай низький рівень освіти населення Російської імперії: у XIX ст. – 18,8% (за іншими відомостями – від 20% до 29%) мешканців України віком більше 10 років вміли читати. Серед власне українців цей показник був ще нижчий – лише 13%

(Михайлюк, 2005, с. 52).

Про стан та ставлення до української мови у вже сформованому світопросторі «Русского мира» промовисто говорить відношення до діяльності Тараса Шевченка. Перші видання «Кобзаря» і «Гайдамаків» Т. Шевченка побачили світ у Москві, але не сприймалися широкими колами російської інтелігенції, адже були написані українською мовою. Багато російських видань рясніли замітками з приводу калічення російської мови, зокрема, у редакційній статті до четвертого числа журналу «Сын отечества» автори зазначали: «Мы всю малороссийскую поэзию считаем шалостью и прихотью. Как можно людям с дарованием заниматься такими пустяками. Писать малороссийские стихи не все ли равно, что учиться играть на балалайке. Пусть люди сомнительного дарования пишут как им угодно. Гребинке, например, можно посоветовать писать по-малороссийски. Но жаль видеть г-на Шевченко, когда он уродует русский язык «под хохлацкий лад» (Яременко, 2002, с. 242–244).

Проект великої російської нації, формування «Русского мира» передбачали асиміляцію представників підкорених народів Російської імперії (зокрема й українців), а кінцевою метою вбачалось створення єдиної національної держави, на основі російської («русской») культури (Российское образование, 1994, с. 236).

Висновки.

Отже, народна мова стала одним з найвагоміших чинників формування української ідентичності, важливою складовою розвитку литовсько-руської державності, значним підґрунтям збереження русько-української культури в умовах покатоличення та ополячення Річчю Посполитою.

Активний розвиток та значне поширення народної освіти, ефективна просвітницько-перекладацька діяльність, використання живої мови у церковній практиці в контексті українського національно-культурного піднесення другої половини XVI ст. дозволило не лише чинити гідний опір «латинському світові», але й стати Україні на чолі православно-слов'янського світу, втілюючи в життя ідею «Київ – другий Єрусалим».

Згадані здобутки українства надовго залишились основою збереження культури та мови в процесі активного поширення світопростору «Русского мира» уже в межах Московського царства-Російської імперії, незважаючи на ліквідацію найзначнішого підґрунтя національно-культурного розвитку – національної державності.

В процесі становлення московської державності, «збирання руських земель», продукування й втілення в життя ідеї «Москви як Третього Риму» організаційні процеси йшли в напрямку формування «Русского мира», зокрема, й шляхом ідеологічного обґрунтування «права» на Україну, а, отже, всупереч українському націотворенню та духовно-культурному розвою. Показовим є розвиток взаємовідносин Київської та Московської православних церков, – від сподівань підтримки й допомоги єдиновірців у скрутний для України час до повної уніфікації церковної сфери внаслідок ліквідації української автокефалії та заборони української мови в богослужбовій практиці.

Втрата політичної форми організації українства, ліквідація територіальної цілісності, поділ між Польщею і Московією, зрештою, адміністративно-політична уніфікація в межах Російської імперії та ліквідація української автономії

(Гетьманщини) не залишили шансів народній мові на використання у найпотужнішій сфері – політичній.

Не менш трагічною виявилась доля української мови в освітній царині. Реформи Петра I та Катерини II, що для консервативної Росії стали прогресивним явищем, призвели до знищення мережі національної освіти в Україні, а становий принцип, запроваджений від 20–50-х рр. XIX ст. унеможливив широким верствам населення доступ до середнього та вищого освітніх шаблів. Разом з тим, втілення в життя шовіністичних уварівських принципів «православ'я, самодержав'я, народність» стало одним з найдієвіших чинників занурення дітей до «Русского мира».

Становлення «Русского мира» передбачало гомогенізацію народів імперії (зокрема, шляхом духовної експансії), жертвами якої стали передусім культурно та мовно близькі українці та білоруси, а інструментами якої були адміністративно-політична, церковна та освітня уніфікація, мова ж стала складовою політики асиміляції. Активне накидання «руськості» в процесі становлення абсолютної монархії в Російській імперії робило природний розвиток близькоспоріднених мов і культур неможливим.

REFERENCES

- Gorbachenko, T. (2001). Vplyv khystyianstva na stanovlennia pysemnoi kultury Rusi-Ukrainy: religiieznavcho-filosofskyi aspekt [The influence of Christianity on the formation of written culture of Russia-Ukraine: religious and philosophical aspect]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Gurzhii, O., Cykhib, T. (1999). Getmanska Ukraina [Hetman Ukraine]. T.8. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
- Gurkina, N. (2001). Istoriia obrazovaniia v Rossii (X–XX veka) [History of education in Russia (X–XX centuries)]. SPb: SPbGUAP [in Russian].
- Drobiazko, P. (1997). Ukrainska natsionalna shkola: vytoky i suchasnist [Ukrainian national school: origins and modernity]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Kogut, Z. (1996). Rosiiskyi tsentralizm i ukrainska avtonomiia: likvidatsiia Getmanshchyny, 1760–1830 [Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: The Liquidation of the Hetmanate, 1760–1830]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Mykhailiuk, O. (2005). Vplyv osvity novoevropeiskogo typu na kulturu selianstva Ukrainy (pochatok XX st.) [The influence of neo-European type education on the culture of the peasantry of Ukraine (early twentieth century)]. Ukrainskyi selianyn. Cherkasy: Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky. Vol. 9. 51–54 [in Ukrainian].
- Neimark, M. (2015). Russkii mir i geopolitika [Russian world and geopolitics]. Problemy postsovetского prostranstva. Vol. 2. 78–100 [in Russian].
- Ogiienko, I. (2007). Ukrainska tserkva [Ukrainian Church]. Kyiv: Nasha nauka i kultura [in Ukrainian].
- Pogribnyi, A. (2003). Svitovyi movnyi dosvid ta ukrainski realii [World language experience and Ukrainian realities]. Kyiv: «Medobory» [in Ukrainian].
- Potebniia, O. (1989). Slovo i mif [Word and myth]. Moscow: «Pravda» [in Russian].
- Potebniia, O. (1992). Mova. Natsionalnist. Denatsionalizatsiia. Statti i fragmenty [Language. Nationality. Denationalization. Articles and fragments.]. New-York: UVAN v USA [in Ukrainian].
- Rossiiskoe obrazovanie: istoriia i sovremennost [Russian education: history and modernity]. (1994). Red. Egorov S.

- Moscow: ITP & MIO RAO [in Russian].
- Simonok, V. (1998). *Movna kartyna svitu. Vzaiemodiia mov* [Linguistic picture of the world. Interaction of languages]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. (1998). *Istoriia ukrainskoi movy* [History of the Ukrainian language]. Kyiv: NAN Ukrainy, Ukrainskyi movno-inform. fond [in Ukrainian].
- Tkachenko, O. (2006). *Mova i Natsionalna mentalnist* [Language and national mentality]. Kyiv: Gramota [in Ukrainian].
- Yaremenko, S. (2002). *Do pytannia pro movnu sytuatsiiu v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.)* [On the question of the language situation in Ukraine (late XIX – early XX centuries)]. *Ukrainoznavstvo*. Vol. 1-2. 242–244 [in Ukrainian].

Panasiuk Leonid

Dr.Sc., Assoc.Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2904-1079>, l.panasiuk@kubg.edu.ua

Стаття надійшла / Article arrived: 27.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21